

Вік неповнолітнього підозрюваного як важлива обставина, що підлягає встановленню у кримінальному провадженні

У статті досліджується вік неповнолітньої особи, як обставина, що підлягає обов'язковому встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Сформульовано значення і процесуальний та судово-експертний механізм встановлення точного віку неповнолітнього підозрюваного. Розкрито ряд практичних проблем, що можуть виникнути у зв'язку із встановленням віку неповнолітнього та визначено шляхи їх вирішення і удосконалення у правозастосовній діяльності.

Ключові слова: кримінальне провадження щодо неповнолітніх, досудове розслідування, неповнолітній підозрюваний, предмет доказування, вік людини, судово-медична експертиза, дитина, кримінальна відповідальність, батьки.

В статье исследуется возраст несовершеннолетнего лица, как обстоятельства, которые подлежат обязательному установлению в уголовном производстве в отношении несовершеннолетних. Сформулировано значение и процессуальный, а также судебно-экспертный механизм установления точного возраста несовершеннолетнего подозреваемого. Раскрыт ряд практических проблем, которые могут возникнуть в связи с установлением возраста несовершеннолетнего и определены пути их решения и совершенствования в правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: уголовное производство в отношении несовершеннолетних, досудебное расследование, несовершеннолетний подозреваемый, предмет доказывания, возраст человека, судебно-медицинская экспертиза, ребенок, уголовная ответственность, родители.

The author of the article studies the age of a minor, as a fact that is obligatory to establish during the criminal proceedings against minors. In the article were formulated the procedural and forensics mechanism to establish the exact age of a juvenile suspect. The author reveals a number of practical problems that may arise while the establishment of the age of the minor and establishes the ways of their solution and improvement in enforcement activity.

Key words: criminal proceedings against juveniles, pretrial investigation, a juvenile suspect, the subject of proof, age of man, forensic examination, child, criminal responsibility, parents.

Постановка проблеми. Вікові особливості неповнолітніх викликають необхідність диференційовано підходити до правової регламентації досудового та судового провадження, що надійшло відображення у главі 38, а також ряді загальних положень чинного КПК України. Крім того, тривалий час у процесуальній практиці ставиться питання про становлення ювенальної юстиції у нашій державі, і це стосується не лише створення спеціалізованих органів правосуддя для неповнолітніх, а й інших правових інститутів, що функціонують у досудовому розслідуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За дослідженням правова регламентація кримінального провадження щодо неповнолітніх не може бути визнана бездоганною. Тому дана тема привертає увагу багатьох науковців та практиків. Вивченню теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із участю неповнолітніх під час досудового та судового провадження, присвятили свої праці Ю.П. Аленін, Ю.В. Баулін, В.Д. Бринцев, О.Х. Галімов, Н.І. Гуковська, В.В. Долежан, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, Л.Л. Каневський, В.П. Кашепов, М.І. Копет, О.О. Кочура, О.О. Ле-

вендаренко, В.В. Леоненко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.М. Мінковський, Г.М. Омеляненко, В.Т. Очередін, В.Я. Рибальська, В.В. Романюк, Н.Ш. Сафін, В.В. Сташис, В.В. Шимановський, В.Ю. Шепітько, О.О. Юхно та інші. Останнім часом проблемам процесуального порядку кримінального провадження щодо неповнолітнього підозрюваного присвятили свої дисертаційні дослідження Є.М. Гідулянова, А.Є. Голубов, Г.В. Дідківська, С.М. Зеленський, Н.В. Павлюк, Л.М. Палюх, А.Б. Романюк, О.Ю. Хауцяк та інші [1-7]. Разом з тим, слід зазначити, що деяка кількість цих робіт виконана до прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, крім того, значна їх частина присвячена аналізу лише окремих аспектів участі неповнолітніх у кримінальному судочинстві. У зв'язку з цим, залишається ряд невирішених і проблемних питань, пов'язаних із правами, обов'язками та захистом і доказуванням у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Мета даної статті полягає у дослідженні такої важливої обставини, що підлягає процесуальному і судово-медичному встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, як вік такої особи.

Виклад основного матеріалу. Зміст обставин, що підлягає встановленню (доказуванню) у кожному кримінальному провадженні, а отже, і в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, викладений у положеннях ст. 91 КПК України. За змістом ст. 485 КПК України названі в ній обставини доповнюють та конкретизують ті, що передбачені ст. 91 КПК України. Дані обставини мають суттєве значення для кримінального провадження щодо неповнолітніх і підлягають обов'язковому з'ясуванню під час досудового розслідування і судового розгляду.

У сукупності обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, законодавець у п. 1 ч. 1 ст. 485 КПК України особо виділив вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження). Під віком людини розуміють певний період її розвитку, якісно розвинутий і своєрідний ступінь формування її особистості. Певний рівень свідомості та соціального розвитку формується з досягненням віку, коли під впливом сім'ї, школи, соціального оточення підліток розуміє, що є добром і що є злом, у яких випадках його дії можуть заподіяти шкоди іншим людям і суспільству. Достатній рівень свідомості дає змогу пред'являти до неповнолітнього вимоги узгоджувати свою поведінку з правилами, встановленими у суспільстві [8, с. 75].

На думку деяких вчених, встановлення точного віку неповнолітнього має як кримінально-правове, так і кримінально-процесуальне значення, зокрема, у випадках, коли необхідно з'ясувати: а) чи досягла особа на момент вчинення діяння віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за це діяння (ст. 22 КК України); б) чи є ця особа неповнолітньою на момент вирішення під час досудового розслідування і судового розгляду питання про забезпечення обов'язкової участі захисника (ч. 2 ст. 52 КПК України), допуску до участі в провадженні законного представника та інших осіб (статті 44, 488, 491, 496 КПК України), про застосування спеціального для неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд (ст. 493 КПК України); в) чи є ця особа неповнолітньою на момент вирішення судом питання про можливість застосування до неї примусових заходів виховного характеру (ст. 97, ч. 2 ст. 105 КК України) [9, с. 380].

Встановлення точного віку неповнолітнього, на нашу думку, необхідно для: а) вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності; б) вирішення можливості вчинення певного діяння із врахуванням фізичних мож-

ливостей неповнолітнього (наприклад, здатності оказувати реальний опір дорослому, вчиняти насильницький статевий акт тощо); в) якнайшвидшого здійснення особливих правил кримінального судочинства щодо неповнолітнього, встановлених главою 38 КПК України; г) врахування вікових та соціально-психологічних якостей особи під час проведення слідчих (розшукових) дій; д) забезпечення застосування кримінально-правових норм про строки, види та межі покарання, пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, призначення примусових заходів виховного характеру тощо.

Кримінальний кодекс України встановлює, як загальний 16-ти річний вік, по досягненню якого неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 22 КК України). В окремих випадках до кримінальної відповідальності притягується особи, які на момент вчинення злочину досягли 14-ти річного віку за тяжкі та особливо тяжкі види злочинів. Злочини, за які настає кримінальна відповідальність настає з 14 років, перелічені у ч. 2 ст. 22 КК України і даний перелік є вичерпним.

Обмеження мінімального віку кримінальної відповідальності (14-16 роками) пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості, перехід від дитячого стану до дорослого. У цьому віці неповнолітні вже можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, хоча психіка їх ще не зовсім сформована. Вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчинити правопорушення із помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливові їх оточення. Підліткам притаманні бурхлива енергія, емоційність, імпульсивність, сприйнятливність. Вони, як правило, довірливі та люблять фантазувати. У цьому віці проявляється інтерес до пригод, подорожей, виникають різні захоплення, прагнення продемонструвати свою самостійність тощо. Враховуючи все це, Кримінальний кодекс України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV Загальної частини КК України).

Для порівняння зазначимо, що мінімальний вік притягнення особи до кримінальної відповідальності у законодавствах різних країн визначений по-різному: у Австрії, Германії, Японії – 14 років, у Франції – 13 років, у Новій Зеландії – 10 років, Ірландії – 7 років [10, с. 412]. Встановлення різного віку притягнення осіб до кримінальної відповідальності у різних державах світу пов'язано із тим, що міжнародні правові акти чітко не визначають мінімальний вік притягнення особи до кримінальної відповідальності. Як вказано у п. 4.1. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), у правових системах, в яких визнається поняття віку кримінальної відповідальності для неповнолітніх, нижня межа такого віку не повинна встановлюватися на занадто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості [11]. Порівнюючи мінімальний вік кримінальної відповідальності у різних країнах, можна зробити висновок, що українське кримінальне законодавство встановлює достатньо високий рівень кримінальної відповідальності.

За дослідженням, сучасні підлітки у віці 11–13 років вже розуміють сутність багатьох кримінально-правових заборон [12, с. 399]. Тому, деякі автори наголошують на необхідності встановлення віку кримінальної відповідальності за вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину з 12 років [13, с. 77]. Проте, ми підтримуємо позицію законодавця у даному питанні і вважаємо, що у період становлення ювенальної юстиції у нашій державі необхідно не знижувати вік кримінальної відповідальності, а навпаки, вести мову про посилення профілактичної роботи серед молоді. У 2009 році була

прийнята Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [14]. Програма має на меті об'єднати в єдину систему зусилля держави щодо захисту прав дітей. Відповідно до цього визначено чотири пріоритетних напрями діяльності: пропагування здорового способу життя; забезпечення можливості здобувати високоякісну освіту; захист дітей від жорстокого поводження, насильства та експлуатації; боротьба з ВІЛ/СНІДом, а також передбачено глобальний план дій, орієнтований на розвиток і захист прав та інтересів підростаючого покоління, і завдання, які світова спільнота має виконувати для дітей та разом з дітьми. У пункті Плану «Захист прав дітей, які вчинили правопорушення» визначено такі завдання 1) опрацювання питання щодо можливості створення системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та інших правопорушень, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників; 2) удосконалення порядку проведення моніторингу стану дотримання прав дітей, які перебувають у приймальниках-розподільниках для дітей, школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації органів освіти (з цією метою передбачено такі заходи: а) забезпечення соціального патронажу та супроводу дітей, які перебувають у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, а також дітей, звільнених з місць позбавлення волі; б) виявлення, облік та супровід дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Вік, по досягненню якого особа вважається неповнолітньою, встановлений у ч. 2 ст. 6 Сімейного Кодексу України та визнаний як 18 років. Слід вказати, що у більшості країн світу визначено такий же вік повноліття. Це пов'язано із тим, що у Конвенції ООН «Про права дитини» 1989 року визнано, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [15].

Аналізуючи положення чинного законодавства, слід вказати, що норми, визначені у главі 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» чинного КПК України застосовуються як до осіб, що не досягли 18 років, так і до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення до 18 років, але на момент проведення процесуальної дії вже досягли цього віку, тобто після досягнення повноліття.

Законодавцем виділена окрема категорія неповнолітніх — це особи, які після досягнення одинадцятирічного віку і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Тобто це неповнолітні, які вчинили злочинне діяння у віці з 11 до 14 (16) років. Разом з тим, дана категорія осіб не є суб'єктом злочину, тому законодавець запровадив особливий порядок кримінального провадження щодо них, але відносно факту вчиненого, а не відносно такої особи. Досудове розслідування проводиться за певними правилами, визначеними § 2 глави 38 КПК України. Закінчується таке досудове розслідування складанням клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

Під час здійснення досудового розслідування вік неповнолітнього повинен бути підтверджений певними документами. Визначення віку зі слів самого неповнолітнього, його родичів, педагогів та інших осіб не допускається. Як роз'яснив Пленум Верховного

Суду України у п. 6 Постанови № 5 від 16 квітня 2004 р. «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх», вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, — за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо [16]. На думку окремих науковців, вік особи можна встановлювати протоколом огляду паспорта та свідоцтва про народження (за аналогією з оглядом предметів) [17, с. 504]. Вважаємо таку позицію дискусійною, оскільки факт огляду документів не слід порівнювати із додаванням їх копій до матеріалів кримінального провадження.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється в ході проведення судово-медичної експертизи (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України). Як вказано у п. 6 Постанови Пленуму Верховного суду України № 5 від 16 квітня 2004 р., у цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років, суд приймає рішення, виходячи із встановленого експертом мінімального віку [16].

Окремо слід вказати, що іноді у слідчого органів досудового розслідування, судді, навіть за наявності документів, що встановлюють вік особи, можуть виникнути сумніви у відповідності його фактичного віку «паспортному». У такому разі слід врахувати роз'яснення Верховного суду України, який у п. 18 постанови № 2 від 15 травня 2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» рекомендував судам призначати комплексну судову експертизу із залученням ще більш ширшого кола осіб, що мають спеціальні знання, необхідні для більш глибокого, повного і всебічного дослідження обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо віку та інших питань неповнолітніх: «Якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідоцтва про народження чи іншого документа, необхідно призначити комплексну психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру» [18].

Висновки. За результатами дослідження слід зазначити, що встановлення точного віку неповнолітнього має як кримінально-правове, так і кримінально-процесуальне значення. У зв'язку з вказаним, органи досудового розслідування та суди повинні точно встановлювати вік неповнолітнього підозрюваного, оскільки це дозволить об'єктивно вирішити, перш за все, питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності та у найкоротшіші терміни здійснити особливі правила кримінального судочинства щодо неповнолітнього, встановлені главою 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» чинного КПК України. Втім підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гідулянова Є.М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — Одеса, 2008. — 245 с.
2. Голубов А.Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. — Х., 2005. — 215 с.
3. Дідківська Г.В. Особливості кримінально-процесуального провадження по злочинах, вчинених неповнолітніми із соціально-неблагополучних сімей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — Ірпінь, 2011. — 226 с.
4. Зеленський С.М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — К., 2007. — 318 с.
5. Павлюк Н.В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.09. — Харків, 2011. — 246 с.
6. Романюк А.Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — Х., 2004. — 206 с.
7. Хахуцьк О.Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — К., 2006. — 195 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельникова, М.І. Хавронюка. — К. : Каннон, А.С.К., 2002. — 1104 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — 768 с.
10. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б.В. Здравомыслова. — М. : Юрист, 1999 — 480 с.
11. Мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211
12. Игошев К.Е. Семья, дети, школа / К.Е. Игошев, Г.М. Миньковский. — М. : Юридическая литература, 1989. — 448 с.
13. Вергунова С.Н. Уголовно—процесуальное положение несовершеннолетних при расследовании преступлений органами внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — СПб., 2004. — 245 с.
14. Про затвердження плану заходів з виконання у 2014 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.11.2014 р. № 1140—р // Урядовий кур'єр від 17.12.2014. — № 235.
15. Про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. — 1990. — № 1. — С. 205.
16. Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.04.2004 р. № 5 // Вісник Верховного суду України. — 2004. — № 5. — С. 4.
17. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / под ред. В.М. Лебедева. — М. : Спарк, 1995. — 613 с.
18. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 р. № 2 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>

